

Л. Заморська,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗА РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ НОРМАТИВНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОЇ: СУТНІСНИЙ АНАЛІЗ

Нормативність в узагальненому виді розкривається в двох характеристиках: нормальність і нормованість. Нормальність означає прийнятність певних соціальних відносин (що розкривається такими ознаками, як природна необхідність, типовість, поширеність і так далі), а нормованість соціальної матерії означає її впорядкованість, встановлення моделей відносин, що класифікуються, рамок, масштабів, заходів поведінки. Нормованість є наслідком моделюючої здатності нормативних феноменів і виражається у врегульованості соціальної діяльності певними нормативами.

Нормативність властива усім соціально-правовим явищам. Суспільні відносини, суспільна свідомість, соціальні норми — усе це прояви (форми об'єктивування) соціальної нормативності. Говорячи про співвідношення норми і нормативності, можна сказати, що норма — це квінтесенція соціальної нормативності. Соціальні норми виражают нормативність у концентрованому виді, є найбільш певним, лаконічним її проявом. Називаючи норми особливо значимим проявом нормативності, Е. Г. Ліпатор підкреслює, що саме «викрімлення і відособлення нормативності у вигляді норм» дозволяє останнім бути і засобом відображення реальних потреб, і засобом встановлення порядку [1]. Ознаки соціальної нормативності виступають упорядковуючими чинниками, що і вказує на регулятивні можливості норм. Відповідь на питання: у чому полягає нормативна сила соціальних норм слід шукати у площині зв'язку категорій «належне», «норма», «нормативність» [2]. У зв'язку з цим виділяється позиція деяких науковців (О. А. Івін,

І. О. Ільїн, С. Н. Попов, П. М. Рабинович, Ю. П. Солодухін, А. А. Старченко), які розглядають соціальну норму як авторитетний припис належного та ототожнюють її з логічним судженням нормативного характеру, тобто з судженням, що містить сформульоване правило поведінки.

Соціальні норми (а також правові) як прояв соціальної нормативності повинні відбивати усі характеристики останньої. Проте слід зауважити, що при аналізі нормативності виділяють дві сторони проблеми: об'єктивні вимоги соціального життя і усвідомлення необхідності нормативності. «...Люди в ході суспільної практики, — вказує Е. Г. Ліпатор, — починають усвідомлювати соціальну важливість цінностей і необхідність нормативності. Її потреба проходить через свідомість, ідеологію і члени суспільства починають формувати традиції, звичаї, заповіді, норми релігійних відправлень, моральності, права. Усе це формує звички, образ поведінки і життя» [3]. Цей момент усвідомлення збільшує долю свідомовольового (суб'єктивного) моменту нормогенезу. Усвідомивши важливість нормативності, суспільство намагається змоделювати пізнані властивості нормативності у вигляді ідеальних норм. Соціальні норми спочатку передбачалися як квінтесенція нормативності, концентрат її регулюючих властивостей. У цьому сенсі соціальні норми є результатом нормотворчості як сукупності соціальних взаємозв'язків, що історично склалися, і форм у нормативні ідеальні системи. У процесі формування соціальних норм як прояви соціальної нормативності суб'єктивний чинник має біль-

ше значення, ніж в інших нормативних втіленнях дійсності. Свідомість у даному випадку відіграє роль не лише як елемент будь-якої людської діяльності, а як творчий, перетворюючий чинник, що має на меті подальший позитивний вплив на соціальну діяльність. Соціальна норма — це результат певної розумової абстракції, в процесі якої відбувається відображення соціальної реальності. У нормах суспільні відносини можуть отримати як адекватне, так і спотворене відображення, про що вже говорилося вище. «Типізація — складний розумовий процес, що припускає узагальнення, відвернення від несуттєвих ознак явищ і виділення істотних», — вказує В. К. Бабаєв [4]. У цьому процесі абстрагування втрачаються конкретні, індивідуальні властивості осіб і їх поведінки. При цьому треба пам'ятати, що в результаті усвідомлення значущості і регулятивних можливостей нормативних феноменів люди намагаються моделювати ідеальні ціннісні нормативи, інтереси, що відображають їх. Спроба нормативно закріпити необхідні для певного суспільства соціальні взаємозв'язки приводить до штучного моделювання ознак нормативності. Тому питома вага суб'єктивного чинника соціальних норм зростає. І якщо ознаки соціальної нормативності ми трактуємо як об'єктивні, природно необхідні характеристики соціальної дійсності, то ознаки соціальної норми, що відповідають їм, пояснюються більшою мірою через волю суспільства (класу, групи), через обумовленість інтересами якого-небудь суспільного прошарку. Так, імперативність соціальних норм означає сприйняття їх суб'єктом в якості обов'язкових внаслідок того, що вони встановлені деякою спільністю як вимоги до поведінки в певній ситуації, обов'язкові для виконання. Імперативність соціальних норм в першу чергу підтримується суспільною думкою (суб'єктивний чинник), тоді як імперативний характер соціальної нормативності безпосередньо випливає з її природи, пояснюється необхідністю само підтримки суспільства. Як вже зазначалося вище, імперативність соціальних

норм багато в чому штучно моделюється і забезпечується свідомо встановленою примусовістю їх виконання. Примусовість соціальних норм також в набагато більшому ступені є штучно змодельованою в порівнянні з об'єктивною примусовістю нормативності.

При цьому чим складнішими, розвиненішими є суспільні відносини, тим більшу абстрактність мають моделювані суспільством ідеальні ціннісні системи. Міра абстрактності соціальних норм різна. У цьому сенсі юридичні норми в найбільшій мірі абстрагуються від первинних об'єктивних закономірностей. Позитивне право є свідомо створеною (штучно змодельованою. — Л. І.) системою ідеальних ціннісних нормативів, які покликані відобразити, закріпити і захистити інтереси суспільства (точніше, його частини, класи або групи). Роль нормотворчого суб'єкта в юридичних нормах незрівняна більша, ніж в інших нормативних регуляторах, бо юридичні норми — це спроба надати ознак об'єктивної нормативності певній групі соціальних взаємозв'язків, що відповідають інтересам нормотворчості суспільства. Юридичні норми є вищою мірою розумової абстракції, усі їх властивості зав'язані на проявах волі нормотворчого суб'єкта — держави (формальна визначеність, загальнообов'язковість, державна примусовість). Роль суб'єктивного моменту нормогенезу в правових нормах дійсно дуже велика, тут нормотворення підміняється його другим етапом — нормотворчістю. І тому саме в юридичних нормах максимально велика небезпека деформації відображення, про яку говорилося вище.

Нормативність соціальних норм на багато далі знаходиться від об'єктивних потреб життєдіяльності суспільства, ніж нормативність, наприклад, поведінкового процесу. Як підкреслював А. А. Ручка, соціальне регулювання детермінується передусім суспільною практикою людини і її взаємодією з предметно-речовим середовищем (тобто об'єктивними чинниками). «Фундаментальні детермінуючі чинники (природа, штучне предметно-речове середовище

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

як результат взаємодії людини і природи) породжують регулюючі чинники (символічні і знакові системи регуляції, зразки поведінки, цілі і ідеали), які у міру розвитку відносин в суспільстві діють усе більш автономно» [5].

Висока міра абстрактності моделей поведінки, що видозмінюються, підвищує і рівень деформації відображення (причому мова йде як про природну деформацію, що виникає у будь-якому процесі абстрагування, так і про штучно здійснену, коли моделюються бажані з точки зору інтересів певного класу варіанти поведінки).

Проте слід пам'ятати, що ідеальні соціальні норми — результат ціннісної модифікації об'єктивних норм, вони, як пише Е. А. Лукашева, «не конструюють дійсність довільно». «Оскільки перед ними стоїть завдання активного впливу на суспільні відносини, вони повинні «зважати» на світ реально існуючої нормативності» [6].

Ефективність ідеальної норми закладена в її максимальній «наближеності» до об'єктивної норми та адекватного відображення. «Це визначає, — пише Е. А. Лукашева, — їх трансформацію в єдину соціальну норму, суть якої полягає в посиленні її соціальної дії, перетворенні на ефективний засіб соціального управління процесами і явищами».

Соціальна норма являє собою нероздільну єдність об'єктивного і суб'єктивного. Як недооцінка, так і переоцінка об'єктивних або суб'єктивних чинників нормотворення тягне за собою формування спотвореної картини соціальної регуляції.

Єдність об'єктивних і суб'єктивних характеристик соціальної норми зумовлює її ефективність, яку ми розглядаємо як невід'ємну властивість норми. Сама життєздатність норми, і правової також, залежить від збалансованого поєднання її об'єктивних і суб'єктивних властивостей. «Ефективність ідеальних правових норм нерозривна з їх відповідністю об'єктивним соціальним нормам, включеним у буття», — підкреслює Е. А. Лукашева [7].

Відсутність належної збалансованості в трактуванні об'єктивних і суб'єктивних характеристик нормативності призводить до спотвореного уявлення про суть правових явищ, у тому числі і норм права. Вважається, що ці моменти стали причиною багатьох проблем в юридичній науці, у тому числі і кризи сучасного праворозуміння.

У сучасному правознавстві спостерігається стійка тенденція до абсолютизації суб'єктивних чинників нормогенезу. Під нормою традиційно розуміється результат творчості людини. І це, у свою чергу, привело до того, що в розумінні правової норми переважали саме суб'єктивні нормотворчі чинники. При аналізі властивостей і змісту правових норм гіпертрофується роль нормотворчого авторитету, волі законодавця. Стосовно теорії правової норми переважається значення суб'єктивного чинника нормотворчості, що привело до дещо естатистського трактування, до абсолютизації ролі держави в розумінні правової норми. У результаті у свідомості залишається тільки уявлення про норму як загальнообов'язкове правило або веління, встановлене волею законодавця, що підтримується силою державного примусу.

Таке розуміння правової норми багато в чому зумовило і певне (вузьке) трактування правової нормативності у вітчизняній теорії права, коли вона (нормативність) розумілася як функціональна властивість права, похідна від юридичних норм. Вважається, що саме таке трактування нормативності багато в чому зумовило виникнення проблем вітчизняного праворозуміння, що пов'язується із спробами здолати недоліки «нормативної» концепції права.

«Суб'єктивістське» трактування нормативності у сучасному правознавстві безпосередньо пов'язане і з ще одним чинником. Відображення суспільною свідомістю об'єктивної нормованості соціального буття є «ідеологічним процесом, і тому воно може давати спотворені, неточні судження про відображенний об'єкт» [8]. Адекватне відображення правом суспільних відносин є складним

процесом і, як вірно зазначив І. Сабо, має свої специфічні закономірності. «Ці закономірності видозмінюються залежно від того, які політико-ідеологічні уявлення переважають в процесі правотворчості» [9]. «Ідеологізоване» відтворення тих або інших реальних відносин в умовах класово-антагоністичних формаций завжди було пов’язане з прагненням панівних класів відобразити свій класовий інтерес як загальний, монополізувати певні способи людської поведінки або соціальні блага. Формування визначеного — ідеологізованого, класового праворозуміння привело до відповідного трактування нормативності права. Нормативність у вітчизняному правознавстві тривалий час існувала як ідеологічна, а не як правова, концепція і була похідна від ідеологізованого праворозуміння. Подальший відхід від класового праворозуміння дещо зачепив проблематику правової нормативності, яка, як і правова норма, продовжувала залишатися етатизованою.

Розуміння нормативності нерозривно пов’язане з праворозумінням. Поняття правової нормативності, її місце як властивості права серед інших його властивостей безпосередньо залежить від розуміння права. Від праворозуміння залежить і саме трактування правової норми. Зміна «питомої ваги» правової нормативності безпосередньо пов’язана з еволюцією уявлень про право у сучасному правознавстві. Деформація уявлень про правову нормативність і про правову норму викликана абсолютизацією суб’єктивних аспектів нормогенезу. Вирішальну роль серед таких суб’єктивних чинників відіграла ідеологізація праворозуміння і юридичної науки в цілому. Сучасні підходи до праворозуміння пов’язані, на нашу думку, і з новим трактуванням нормативності права на основі накопиченого до сьогоднішнього дня масиву наукового знання. Логічним продовженням цього підходу буде конструювання сучасної моделі правової нормативності з урахуванням новацій праворозуміння і існуючих напрацювань правової науки.

Ключові слова: соціальна нормативність, норма права, правова реальність, нормативність права.

Автор намагається визначити поняття та сутнісний зміст соціальної нормативності через загальну характеристику основних властивостей даного явища соціальної дійсності, а також встановити її значення для правової нормативності.

Автор пытается определить понятие и сущностное содержание социальной нормативности через общую характеристику основных свойств данного явления социальной действительности, а также установить её значение для правовой нормативности.

Author tries to define a concept and essential content of social normativeness through general description of basic properties of this phenomenon of social reality also the author tries to set the place of social norm and its value for normativeness of law.

Література

1. Липатов Э. Г. Нормативность правовых явлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э. Г. Липатов. — Саратов, 1996. — С. 10.
2. Кабальський Р. О. Нормативність права як предмет філософського аналізу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. О. Кабальський. — Х., 2008. — С. 8.
3. Липатов Э. Г. Вказ. пр. — С. 11.
4. Нормы советского права. Проблемы теории / под ред. М. И. Байтина, В. К. Бабаева. — Саратов, 1987. — С. 84.
5. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. — К., 1976. — С. 26.
6. Лукашева Е. А. Право. Мораль. Личность / Е. А. Лукашева. — М., 1986. — С. 33.
7. Лукашева Е. А. Вказ. пр. — С. 35.
8. Пеньков Е. М. Социальные нормы: управление, воспитание, поведение / Е. М. Пеньков. — М., 1990. — С. 33.
9. Сабо Имре. Основы теории права / Имре Сабо. — М. : Прогресс, 1974. — С. 176.